

ПСИХОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У ШВИДКОЗМІНЮВАНОМУ СВІТІ

Проблема цінностей залишається актуальною завжди, але особливо вона загострюється в часи кризових періодів нестабільності, коли все частіше спостерігається агресивний вплив на людину. Часто доводиться спостерігати відкриття форм психологічного нападу, а ще частіше – приховані, коли суб'єкт не усвідомлює причину своїх реакцій (агресія, страх, депресія, фрустрація тощо), як результат несвідомого впливу. Як вижити в середовищі деструктивного впливу не тільки на рівні простого фізичного існування, а задля збереження своєї особистості, гідності, людського обличчя? Цю охоронну і спрямовуючу функції особистості виконують її цінності.

Вважається, що цінність – це глибинний вияв потреби людини, яка бажає завжди перебувати в комфортному середовищі позитивного ставлення до самої себе і водночас хоче, щоб це середовище змінювалось, розвивалось у певному напрямку, з певною заданістю, за певними принципами [1], [3], [5]. Цінності якраз і відігравали роль головного стабілізатора та охоронця на шляху пошуку нових парадигм життя. У періоди втрати цінностей, їх духовного забуття, або в транзитний період переходу від однієї до іншої системи цінностей поставали кризи.

Нинішній кризовий період актуалізував проблему цінностей, бо змінився нормальний хід подій в житті індивіда і суспільства, що вимагає переоцінки моделей діяльності й мислення. Поєднання одночасних перетворень у пострадянському середовищі є надзвичайно тяжким випробуванням для молоді зокрема. Тому в сучасній ситуації економічної, політичної, соціальної нестабільності, активізації насильницьких, здебільшого прихованих, методів впливу на молоду людину надзвичайно важливо мати внутрішній стрижень, що забезпечує її особистості скоординовані дії. Цю надзвичайно важливу функцію беруть на себе цінності людської особистості. Вони виступають керівними принципами життя людини і управляють її діяльністю.

Метою даного дослідження є з'ясування психологічних особливостей становлення цінностей особистості в її моделі світу, а також обґрунтування психологічної технології виявлення складових цієї моделі та активізації становлення цінностей особистості як методу захисту в ситуації деструктивного психологічного впливу.

Технологія пошуку цінностей самою особистістю дозволяє створити певну точку відліку, базу всіх надій і проєктів, спосіб розшифрування щоденного досвіду і навіть поведінки. Такий підхід розкриває несвідомі цінності й погляди, які їх організують і утворюють модель світу особистості. Це означає просування, рух до майбутнього, перехід від одного якісного стану до іншого тобто становлення цінностей.

Становлення ж означає виникнення в процесі розвитку. Виникнення цінності – це, насамперед, зародження відношення до того, що виступає в якості цінності. На відношення до світу цінностей впливає соціальна ситуація й найближче оточення. Під розвитком у психологічній і педагогічній науці розуміють зміни у внутрішньому світі людської особистості внаслідок зовнішніх впливів і її власної активності, яка ґрунтується на її цінностях і ціннісних орієнтаціях, діяльність спрямована на досягнення такого наслідку. Це визначення конкретизується психологічною наукою.

По-перше, як прогресивні зміни, котрі ведуть до вищих рівнів диференціації й організації. Тут мається на увазі позитивний характер прогресу, зростання ефективності функціонування, дозрівання, покращення, збагачення і ускладнення.

По-друге, як процес незворотних, спрямованих і закономірних змін, які ведуть до виникнення кількісних, якісних і структурних перетворень психіки і поведінки людини.

В обох цих визначеннях простежується універсальність і однорідність процесів розвитку. У цьому дослідженні підтримується тлумачення розвитку як процесу самостворення людини.

При цьому не відкидається значення соціальної ситуації розвитку, яка змінюється людиною відповідно до того як вона намагається змінити своє місце в довколишньому світі, усвідомивши, що воно не співпадає з її можливостями, її ідеальним Я. Якщо людині не вдається змінити соціальну ситуацію, то загострюється суперечність між її способом життя і можливостями, наступає криза розвитку особистості – один з головних елементів психологічного розвитку. Суперечності, що складають сутність кризи, протікають у різній формі, але в першу чергу породжують значні емоційні переживання, інколи впливають на вчинки людини, змінюють її ставлення до інших людей. Одночасно вони сприяють формуванню нових цінностей та соціальних установок.

Вступ до вищого навчального закладу є одним з яскравих прикладів зміни індивідом свого місця в соціальному світі і, відповідно, – соціальної ситуації розвитку своєї особистості.

Входження індивіда в роль студента, у нову спільноту і соціальний інститут, неможливе без адаптації до чинних тут норм, діяльності та нових форм взаємодії.

На час вступу до вищого закладу освіти молода людина вже досягає певного рівня сформованості цінностей, що суттєво впливає на їх розвиток чи зміну в освітніх, соціальних умовах вищої школи. Цей процес перебуває в прямій залежності від рівня її інтелектуального, морального та емоційного розвитку. У зв'язку з цим, важливою є позиція Ж.Піаже про нерозривність інтелектуального і морального розвитку [1: 532]. Під його впливом Л.Кольберг виділив три рівні моральних суджень (передконвенціональний, конвенціональний, постконвенціональний), які включають по дві стадії розвитку [8: 31-53]. Перехід від однієї моральної стадії до другої є результатом розвитку не тільки когнітивних процесів, а й рівня розвитку здібностей до емпатії. На відміну від Ж.Піаже, Л.Кольберг не обмежує стадії морального розвитку певним віком. В той час, коли більшість людей досягає в своєму моральному розвитку третьої стадії, значна частина залишається морально незрілою все життя. Четверта стадія відповідає орієнтації на систему цінностей усього суспільства. На цій стадії люди усвідомлюють існування великих соціальних спільностей та їх соціальних норм. Поведінка регулюється правилом уникнути осуду з боку законної влади, а також почуття провини за невиконання обов'язків громадянина.

Постконвенціональний рівень засвідчує орієнтацію на власні моральні принципи, вироблення автономної системи етичних цінностей. На цьому рівні особисті цінності можуть не співпадати з цінностями соціального середовища, тому що вони визначаються переважно універсальними загальнолюдськими цінностями. На останніх двох стадіях люди здатні до моральної поведінки незалежно від цінностей референтної групи. На п'ятій стадії люди бачать потенційні суперечності між різними моральними переконаннями. Вони можуть розмірковувати узагальнено, що дозволяє їм робити вибір у власних судженнях. У людей шостої стадії морального розвитку є власна етика – універсальні і незмінні моральні принципи. Такі люди не егоїстичні, вони не вважають себе ціннішими за інших, їм притаманна орієнтація на закони чистої совісті. Цієї стадії, за Кольбергом, досягло лише декілька видатних діячів в історії людства.

Експерименти виявили ряд недоліків у схемі Кольберга. Вони показали, що люди дуже часто однозначно не вписуються в якусь одну стадію, і навіть ті, хто перебуває на певній стадії, можуть діяти по-різному в ідентичних ситуаціях. Окрім цього, виникли питання щодо шостої стадії, зокрема, не виявлено умови і причини досягнень цих декількох видатних особистостей [6: 113]. І все ж таки, теорія Кольберга значно поглиблює розуміння процесу становлення цінностей в особистості, розкриває простір для їхнього розвитку чи зміни в особистості.

Зв'язок становлення цінностей зі стадіями емоційного розвитку людини простежує Г.Дюпон [7: 47-49]. Розвиваючи погляди Ж.Піаже, він, за аналогією з Л.Кольбергом, виділяє шість стадій розвитку емоційних відносин, які відображають динаміку емоційної оцінки власних взаємовідносин з іншими людьми. Початкова, – егоцентрично-позасобистісна, – стадія характеризується відсутністю диференціації причин власних емоційних реакцій. Друга, – стадія особистісних

відносин, характеризується некритичним прийняттям емоційної оцінки дорослих. Третя – міжособистісна стадія, характеризується появою здібності до емоційної децентрації. Дитина орієнтується на емоційні оцінки групи однолітків, визнаючи рівноправність оцінок кожного. Четверта – психологічна стадія, визначається поділом людей відповідно до їхніх емоційних характеристик. Це стадія емоційної самооцінки та оцінки інших людей, стадія первинної систематизації уявлень підлітка про цінності. Невідповідність системи особистісних цінностей до системи цінностей соціального середовища веде до формування негативних відносин чи адаптації до реальності. П'ята – стадія автономії – характеризується подоланням протиріччя між внутрішніми цінностями і зовнішнім особистісним самовизначенням. Її, на думку Г.Дюпона, досягає меншість людей. Шоста, – вища інтегративна стадія емоційного розвитку, характеризується цілісністю, несуперечливістю, гармонією відносин цінностей особи та суспільства.

Поряд з охарактеризованими стадіями когнітивного, морального й емоційного розвитку, важливими для розуміння процесу формування ціннісних орієнтацій, ми вважаємо теорію "Его-розвитку" Дж. Ловінгера. В ній інтегровано концепцію Л.Кольберга і психосоціальну теорію Е.Еріксона. Розвиток особистості автор розуміє як єдиний багатосторонній процес, найсуттєвішими сторонами якого є: джерело самоконтролю, стиль взаємовідносин, смисловий зміст самосвідомості та стиль мислення. Центальною ланкою його теорії є "Его", близьке за змістом до Я-концепції, що складається з Я-структур.

У розвитку особистості Дж. Ловінгер виділяє сім стадій. На досоціальної стадії поведінка регулюється виключно потребами, спрямованими на задоволення. На імпульсивній – вона регулюється бажанням отримати винагороду й уникнути покарання. Третя, – самозахисна стадія, характеризується егоцентричністю і схильністю до маніпулювання. Четверта, – конформна стадія, визначається прийняттям зовнішніх правил і цінностей, а поведінка, в разі їх порушення, регулюється соромом. На п'ятій, свідомій стадії, формуються власні принципи й ідеали, розмежовуються цілі й засоби, з'являється здібність до самокритики і відповідальність за наслідки. Джерелом цього процесу є цінності соціального середовища. Шоста, – автономна стадія, характеризується усвідомленням конфлікту між власною системою цінностей і суспільними цінностями, розумінням сутності плюралізму й елементами толерантності в поведінці. Остання, – інтегративна стадія, полягає в здібності до примирення конфлікту цінностей як у собі самому, так і у відносинах з іншими людьми. Цієї стадії, на думку Дж. Ловінгера, досягає менше одного відсотка дорослих [1: 682-685].

В межах нашого дослідження заслуговує на увагу погляд В.І.Слободчикова, який в основу періодизації вікового розвитку ставить "зміну людських спільностей". На його думку, вони є і об'єктом, і джерелом розвитку. Він виділяє п'ять базових ступенів розвитку спільності. На ступені "оживлення" дитя розвивається внаслідок спілкування з матір'ю, на ступені "одуховлення" воно розвивається через спільну діяльність з близькими дорослими. Ступінь "персоналізації" характеризується освоєнням соціальних норм і принципів у спілкуванні з агентами соціалізації від суспільства – вихователями, учителями та ін. На ступені "індивідуалізації" особа вступає у відносини з усім людством, які опосередковуються прийняттям системи цінностей суспільства. Вищий ступінь "універсалізації" характеризується прийняттям духовних, екзистенціальних цінностей, а співавтором осмислення їх є так зване "Боголюдство". Перехід від одного ступеня до іншого проявляється в кризі, яка визначається суперечністю між актуальною і потенційною формою спільної діяльності. Кожний ступінь розвитку включає в себе дві стадії: стадію "прийняття", і "стадію освоєння" даної спільності [5: 37-49]. На нашу думку такий підхід, як і інші, нами проаналізовані, є значущим у тому плані, що розкриває особливості становлення цінностей особистості.

Апробований автором підхід розрахований у його практичній реалізації на добровільне бажання людини вибирати своє життя, швидше бути актором, аніж пасивним глядачем. Він передбачає відповідальність за вибір, необхідність і вміння фіксувати свою мету в різних сферах життя, як особистій, так і професійній, пошук не завжди очевидної, але корисної міри для привабливої ідеї, яка, у свою чергу, відсилає до питань вибору (Що? Чому? Залежно від чого? Як?).

Техніка полягає в самостійному складанні списку власних цінностей. Це феномени типу абстрактних імен, перифраз, що визначають особистісні прагнення, мотивують; те, чим важливо володіти, або чого дотримуватися в житті, наприклад: воля, гармонія, любов, справедливість, самоповага, задоволення, щастя.

Суть апробованої техніки конструювання цінностей особистості полягає в класифікації цінності зі списку методом попарного протиставлення. Для цього пропонується схема, що полегшує процедуру побудови ієрархії цінностей особистості [3: 214-222.]. Цінності пов'язані між собою психологічними зв'язками, які власне є зв'язками системи поглядів зацікавленої людини. Суть цих зв'язків виявляється в такому співвідношенні, як, наприклад, наявність доброго здоров'я дає задоволення чи саме задоволення дозволяє бути в доброму здоров'ї. Для кожної людини існує своя система доказів про задоволення цінностей її особистості та можливостей, які приводять до цього результату. Специфіка цієї системи доказів та можливостей – в їх відмінностях для різних типів особистості. Життєвий вибір узгоджується з цінностями, що можуть бути спільними для різних типів людської особистості та контекстом, який може відрізнитись в них.

Ціннісні переваги фіксують акт вибіркового відношення до навколишньої дійсності й пов'язані з її специфікою.

Молодим людям було запропоновано 8 смислових блоків-кластерів: родина-влада-праця-патріотизм-справедливість-справа-ефективність-мораль.

Результати показують, що останнім часом відбулися зміни в ціннісних перевагах молоді: росте значення індивідуальних орієнтацій (для одних – це відпочинок і розваги, для других – гарне й комфортне життя, для третіх – власне благополуччя й кар'єра, для четвертих – благополуччя родини, здоров'я, гарна (оплачувана) робота. Так само відзначається ріст ідеологічності й світогляду плюралізму, багатоваріантності, мозаїчності й фрагментарності світогляду. Підсилюються позиції тих, для кого важливими стають цінності власності й майнового покращення, реалізовані кризь призму утилітаризму, індивідуальних переваг і устремлень. У ціннісній свідомості молоді виділяються наступні характеристики: амбівалентність, сполучення протилежних оцінок; нестабільність, мінливість; еклектичність, сполучення елементів різних цінностей; відсутність вираженого інтересу до політичних і владних відносин, стійка політична індіферентність; зниження ідеалів, домінування прагматичних установок; орієнтація на гедоністичні цінності, одержання насолоди (кайфу); перевага інструментальних цінностей над термінальними (за Рокічем).

Протягом останніх п'яти років (2004-2009 рр.) ми моніторили порядок цінностей життєві орієнтації студентів двох університетів та інших ВНЗ Кам'янець-Подільського.

Результати проведеного дослідження (табл. 1) підтверджують, що в життєвих орієнтаціях молодих людей за цей період відбулися якісні зміни: переосмислення цінностей, зниження рейтингу "позитивних базових цінностей":

Таблиця 1

Рейтинг 2009 р.	Найменування цінностей	Рейтинг 2004 р.
1	Мати цілі в житті	1
2	Здоров'я	6
3	Піклуватися насамперед про себе і сім'ю	15
3	Допомога батьків, родичів	2
4	Удача, везіння, випадок	5
5	Працьовитість і сумлінність	8
6	Бути спритним, цілеспрямованим, ініціативним	7
7	Здібності й талант	3
8	Освіта	4
9	Чуйність до людей	10

10	Чесність і принципівість	12-13
11	Зовнішність, приємні манери	12-13
13	Зв'язок з "потрібними людьми"	14
14	Уміння пристосуватися	11
15	Активна участь у громадських справах	9

Цікавим є такий факт: – тільки 14-17% студентів відповідали, що вони впевнені в завтрашньому дні.

Усе це в сукупності характеризує різні стадії кризи, яку переживає сучасна молодь в Україні та її представники інших поколінь. Складні й суперечливі процеси, що відбуваються в країні, певною мірою пов'язані з діями соціально-психологічних механізмів, які викликають становлення і переоцінку, еволюцію і взаємоперетворення різноманітних цінностей.

У межах даного дослідження ведуться пошуки оптимальної технології виявлення ієрархії цінностей, яка визначає спосіб управління особистісною оцінкою критерію того, що вважається бажаним (його прагнуть) чи небажаним (його уникають) [2: 610-619]; [4: 139-144]. Слід відмітити, що тільки перший критерій-цінність, який прямо стосується першого внутрішнього стану, має розглядатися як одна з характеристик, що дозволяє проаналізувати цей внутрішній стан. Цей канал служить далі визначенню моделі світу особистості.

Занурення в досвід пошуку основної цінності відкриває інші цінності-критерії та орієнтацію ставлення до них, що виявляється бажаною для досягнення чи небажаною. Відповідно ці дві орієнтації означають пошук цінності, або її уникнення. В результаті викладеного вдалося виявити внутрішній стан пов'язаний з критерієм, що вказує на його уникнення і таким чином виявляє його.

Зазвичай особистість уникає анти-цінностей для досягнення значущого. Технологія допускає виявлення такого особистісного анти-критерію на шляху до побудови ієрархії цінностей особистості. Апробація психотехнології в системі трансформації вищої освіти виявила пошук молодими людьми цінностей щастя, гармонії, сім'ї, розуміння, успіху, а також ухилення від джерела поганого самопочуття, осуду, неприйняття середовищем. Також з'ясовано, що особистість молодої людини генерує позитивний внутрішній стан в оцінці бажаної цінності чи уникненні неприємного критерію, використовуючи при цьому три його оцінні можливості: цінність досягнута (наявна), цінність не досягнута (відсутня), цінність досягнута частково (порівняно). Такий аналіз збирає необхідну інформацію і служить базою для становлення цінностей особистості в її малі світу.

Отже, базовим матеріалом становлення цінностей у моделі світу особистості виступає виявлений перелік її внутрішніх станів, кожен з яких аналізується на основі наперед встановленої решітки. Вона включає фізіологію внутрішніх станів, їх контекст на основі прожитого досвіду і власне критерій, який визначає цінність. Зібрана в процесі використання психотехнології інформація слугує базою словесно-логічного оформлення моделі світу особистості та становленню її цінностей через усвідомлення значущих несвідомих питань і тверджень. Оволодіння цією технологією в системі насильницького впливу дає ту "точку опори", яка спрямовує на вибір правильного шляху і вчить уникати невиправданих ризиків, а також допомагає усвідомлювати цінності й пріоритети життя.

Активізація становлення цінностей у свідомості молодів сучасних умовах перелому мислення може сприяти оптимізації і коригуванню в напрямі політики світового співжиття людини зі збереженням власної індивідуальності, оскільки ціннісна свідомість є норморегулюючою властивістю поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг [пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
2. Романюк Л.В. Методологічні установки і ціннісні орієнтації в технології навчання і виховання студентів / Л.В. Романюк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Вип. 5 [редкол.: І.А.Зязюн (голова) та ін.]. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. – С. 610-619.
3. Романюк Л.В. Психологія становлення цінностей особистості через їх самовиявлення / Л.В. Романюк // Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання: зб. наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименка, М.Л.Смольсон]. – Т. 8, Випуск 6. – К., 2009. – С. 214-222.
4. Романюк Л.В. Психотехнологія становлення цінностей у моделі світу особистості / Л.В. Романюк // НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – №26 (50). – Част. II. – С. 139-144.
5. Слободчиков В.И. Категория возраста в психологии и педагогике развития / В.И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 37-49.
6. Смелзер Н.Дж. Социология / Н.Дж. Смелзер // Социологические исследования. – 1991. – № 6. – С. 122-134.
7. Цукерман Г.А. Психология саморазвития / Г. А. Цукерман, Б. Н. Мастеров. – М.: Интерпракс, 1995. – 287 с.
8. Kohlberg L. Moral stages and moralization: The cognitive developmental approach // Moral development and behavior: Theory research and Social issues. – N.Y., 1976. – P. 31-53.

Подано до редакції 12.08.09

РЕЗЮМЕ

У дослідженні представлені психологічні особливості становлення цінностей особистості в її моделі світу, а також обґрунтована психологічна технологія виявлення складових цієї моделі та активізації становлення цінностей особистості як методу захисту в ситуації деструктивного впливу.

Ключові слова: цінності, становлення цінностей, виникнення цінностей, розвиток цінностей, соціальна ситуація.

Л.В. Романюк

ПСИХОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЛІЧНОСТІ В БЫСТРОИЗМЕНЯЕМОМ МИРЕ

РЕЗЮМЕ

В исследовании представлены психологические особенности становления ценностей личности в ее модели мира, а также обоснована психологическая технология выявления составных этой модели и активизации становления ценностей личности как метода защиты в ситуации деструктивного влияния.

Ключевые слова: ценности, становление ценностей, возникновение ценностей, развитие ценностей, социальная ситуация.

L.V. Romanyuk

**THE PSYCHOLOGY OF FORMING PERSONAL VALUES IN TERMS OF INCONSTANT WORLD
SUMMARY**

The article demonstrates some psychological features of forming personal values in person's model of the world; substantiates a psychological technology of revealing components of this model and activization of forming personal values as a defence method in terms of destructive influence.

Keywords: values, formation of values, appearance of values, development of values, a social situation
